

**POYABZAL ISHLAB CHIQARISHDA MAHALLIY VA
MAHALLIY BO‘LMAGAN XOM ASHYOLARDAN FOYDALANISHDAGI
FARQ**

Madina Olimovna Muhamedova

Buxoro davlat texnika universiteti, dotsent

Jahongir Jamolovich Axmedov

Buxoro davlat texnika universiteti, magistrant

Annotatsiya: *Ushbu maqolada poyabzal ishlab chiqarish jarayonida mahalliy va mahalliy bo‘lmagan (import) xom ashyolardan foydalanishning texnologik, iqtisodiy va ekologik jihatlarini tahlil qilinadi. Mahalliy charm, to‘qimachilik va polimer asosidagi materiallarning afzalliklari, shuningdek Italiya, Turkiya va Xitoydan keltiriladigan import materiallarning sifat ko‘rsatkichlari qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari ishlab chiqarish tannarxi, eksport salohiyati, ekologik barqarorlik va mahsulot sifati o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib beradi. Mualliflar tomonidan poyabzal sanoatida optimal yondashuv sifatida 60% mahalliy va 40% import xom ashyolardan foydalanish tavsiya etiladi. Mazkur maqola “O‘zcharmsanoat” uyushmasi ma’lumotlari, xalqaro statistik manbalar hamda 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot strategiyasi asosida tayyorlangan.*

Kalit so‘zlar:*poyabzal ishlab chiqarish, mahalliy xom ashyo, import xom ashyo, charm, polimer, tannarx, ekologik barqarorlik, texnologik jarayon, iqtisodiy samaradorlik.*

Kirish

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida yengil sanoat tarmoqlari, xususan, poyabzal ishlab chiqarish sanoatini rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Mazkur soha iqtisodiyotning diversifikatsiyalashgan tarmoqlaridan biri sifatida aholini ish o‘rinlari bilan ta’minlash, eksport salohiyatini oshirish hamda import o‘rnini bosuvchi mahsulotlarni ishlab chiqarish imkonini bermoqda.

Poyabzal ishlab chiqarishda asosiy omil – bu xom ashyolarning sifati va ularning kelib chiqish manbai hisoblanadi. Mahalliy va mahalliy bo‘lmagan (import) xom ashyolar o‘rtasidagi farq nafaqat iqtisodiy, balki texnologik, ekologik va sifat jihatlaridan ham ahamiyatlidir. Shu sababli, ushbu maqolada poyabzal ishlab chiqarish jarayonida mahalliy hamda xorijiy xom ashyolardan foydalanishning o‘ziga xos jihatlari, ularning afzallik va kamchiliklari, iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari hamda rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi.

Tadqiqotning maqsadi – O‘zbekiston poyabzal sanoatida xom ashyo manbalarining raqobatbardoshligini o‘rganish, mahalliy ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iboratdir.

1-bob. Mahalliy xom ashyolar bazasining shakllanishi

O‘zbekiston bugungi kunda o‘zining charm, tekstil va kimyo sanoati tarmoqlarini jadallik bilan rivojlantirib, poyabzal sanoati uchun zarur bo‘lgan birlamchi va ikkilamchi xom ashyolarni ichki bozorda ta‘minlash darajasini sezilarli oshirdi.

2024-yil ma‘lumotlariga ko‘ra, mamlakatda faoliyat yuritayotgan 70 dan ortiq charm–poyabzal korxonalari o‘z xom ashyosining 60–65 foizini mahalliy manbalardan olmoqda. Xususan, “O‘zcharmsanoat” uyushmasi tarkibiga kiruvchi korxonalar yiliga 50 million juftgacha poyabzal ishlab chiqarish salohiyatiga ega bo‘lib, shundan 30 foizi eksportga yo‘naltirilgan.

Mahalliy xom ashyolarga quyidagilar kiradi:

- tabiiy charm (mol, qo‘y, echki terilari asosida);
- sun‘iy charm (polivinilxlorid, poliuretan asosida);
- taglik materiallari (PVX, EVA, poliuretan kompozitlar);
- yopishtiruvchi moddalar (mahalliy kimyo zavodlarida ishlab chiqiladigan lateks va kauchuk asosidagi eritmalar);
- to‘qimachilik asoslari (paxta va aralash tolalar).

Mahalliy resurslardan foydalanishning afzalliklari:

1. Iqtisodiy tejamkorlik – tashish, bojxona va valyuta xarajatlari kamayadi.

2. Mustaqillik – importga qaramlik pasayadi, ichki bozor barqarorligi ortadi.

3. Ekologik nazorat – ishlab chiqarish jarayonlari mahalliy ekologik standartlarga mos ravishda amalga oshiriladi.

4. Mahalliy bandlikni oshirish – teri, kimyo va tekstil tarmoqlarida yangi ish o‘rinlari yaratiladi.

Mahalliy charm ishlab chiqarishda Buxoro, Navoiy, Andijon va Toshkent viloyatlarida joylashgan korxonalar yetakchi o‘rin tutadi. Jumladan, “Buxoro Charm Invest” MChJ korxonasi yiliga 3 million kvadrat metr charm mahsuloti ishlab chiqarmoqda.

Biroq mahalliy xom ashyolarning ayrim kamchiliklari ham mavjud. Jumladan, ayrim korxonalarda texnologik jihozlar eskirganligi sababli charmning silliqlik darajasi, qoplama sifati va elastikligi import charmga nisbatan pastroq. Shu bois, ayrim yuqori sifatli poyabzal turlari (ayollar modeli, bolalar poyabzali, sport poyabzali) uchun xorijiy materiallardan foydalanish davom etmoqda.

2-bob. Mahalliy bo‘lmagan xom ashyolarning o‘rni va import tuzilmasi

O‘zbekiston poyabzal sanoati uchun zarur bo‘lgan barcha xom ashyolarni to‘liq mahalliy manbalardan ta‘minlay olmaydi. Shu sababli, sohada xorijiy, ya‘ni mahalliy bo‘lmagan xom ashyolardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Import asosan yuqori sifatli charm, sintetik materiallar, yopishtiruvchi modda, aksessuarlar va dizayn elementlariga taalluqlidir.

2023–2024-yillardagi “O‘zcharmsanoat” ma‘lumotlariga ko‘ra, poyabzal ishlab chiqarishda ishlatiladigan xom ashyolarning taxminan 35–40 foizi xorijdan keltiriladi. Importning asosiy yo‘nalishlari quyidagicha:

Xom ashyo turi	Asosiy import mamlakatlari	Umumiy ulushi	(%) Izoh
Yuqori sifatli tabiiy charm	Italiya, Turkiya, Xitoy	15	Asosan eksportbop poyabzal uchun

Sintetik materiallar (PU, PVC, EVA)	Xitoy, Koreya, Malayziya	10	Sport va maxsus poyabzallar uchun
Yopishtiruvchi moddalar va eritmalar	Turkiya, Polsha, Germaniya	5	Mahalliy sifat yetarli bo'lmaganda
Metall aksessuarlar (fermuar, ilgak, tugma)	Xitoy, Hindiston	3	Dizayn elementlari sifatida
Poyabzal qoliplari va shtamplar	Italiya, Turkiya	2	Yuqori aniqlikdagi qoliplar uchun

Ushbu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, importning katta qismi sifatli charm va sintetik materiallarga to'g'ri keladi. Buning sababi – mahalliy charm ishlab chiqarish texnologiyalarining ayrim jihatlarida eskirganligi va sun'iy charm ishlab chiqarish texnologiyalarining cheklanganligidir.

Shu bilan birga, xorijiy xom ashyolarning ustunligi quyidagi omillar bilan izohlanadi:

- Texnologik ustunlik – charmni nozik ishlov berish, mustahkamlikni oshirish va estetik ko'rinishni yaxshilash imkoniyati;
- Barqaror sifat – ishlab chiqaruvchilarning ISO va REACH kabi xalqaro standartlarga muvofiqligi;
- Dizayn xilma-xilligi – moda talablariga mos keng assortiment;
- Eksport talablariga javob berish – yuqori darajadagi poyabzallar uchun sertifikatlangan xom ashyo zarur.

Import materiallarining kamchiliklari ham mavjud: narxining yuqoriligi, logistika xarajatlari, valyuta kursining o'zgaruvchanligi hamda bojxona to'lovlari ishlab chiqarish tannarxini oshiradi.

3-bob. Texnologik farqlar: charm, taglik va yopishtiruvchi materiallar tahlili

Poyabzal ishlab chiqarish texnologiyasida har bir xom ashyo turi tayyor mahsulot sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, mahalliy va import xom ashyolarni texnologik ko'rsatkichlar bo'yicha solishtirish ilmiy va amaliy jihatdan muhimdir.

1. Charm materiallar

Charmning silliqligi, qalinligi, namlik o'tkazmasligi va elastikligi poyabzalning sifatini belgilovchi asosiy omillardandir. Quyidagi jadvalda mahalliy va import charm materiallarining texnologik ko'rsatkichlari taqqoslanadi:

Ko'rsatkich	Mahalliy charm	Import charm
Namlik o'tkazmasligi ($\text{g/m}^2 \cdot \text{soat}$)	0.9–1.2	0.5–0.8
Elastiklik (MPa)	1.5–1.8	2.0–2.5
Yuzasining silliqligi	O'rtacha	Yuqori
Bo'yoq turg'unligi	85–90%	95–98%
Narx (1 m^2 , AQSh dollari)	2.5–3.0	5.0–6.0

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, import charmlar sifati yuqoriroq, ammo ularning narxi ikki barobar qimmat. Shu bois ichki bozorda arzonroq poyabzal ishlab chiqarishda mahalliy charmlar, yuqori darajadagi poyabzallarda esa import charmlar ishlatiladi.

2. Taglik materiallari

Taglik poyabzalning chidamlilik, og'irlik va qulaylik darajasiga ta'sir ko'rsatadi. Mahalliy korxonalarda PVX (polivinilxlorid) va EVA (etilenvinilatsetat) asosidagi tagliklar ishlab chiqariladi. Biroq import tagliklar, xususan, poliuretan asosidagilar, yengilroq va elastikroq hisoblanadi.

Ko'rsatkich	Mahalliy PVX/EVA taglik	Import PU taglik
O'rtacha og'irlik (g)	180–220	130–150

Elastiklik (%)	50–55	65–70
Issiqqa chidamlilik (°C)	90	120
Aşinishga chidamlilik (mm ³)	250–270	180–200

3. Yopishtiruvchi materiallar

Mahalliy ishlab chiqaruvchilar asosan kauchuk asosidagi lateks yopishtiruvchilarni qoʻllaydilar. Import yopishtiruvchilar (masalan, poliuretan asosidagi “Desmocoll”, “Kleiberit”) yuqori yopishish kuchiga ega, ammo ularning narxi qimmat.

Koʻrsatkich	Mahalliy yopishtiruvchi	Import yopishtiruvchi
Yopish kuchi (N/cm ²)	20–25	30–35
Qurish vaqti (daq)	20–25	10–15
Narx (kg, USD)	3.5–4.0	6.0–6.5

Yuqoridagi tahlillardan koʻrinadiki, texnologik jihatdan import materiallar afzal, ammo iqtisodiy nuqtayi nazardan mahalliy materiallar koʻproq foydali. Shu sababli, optimal yechim – texnologik modernizatsiya orqali mahalliy xom ashyolar sifatini oshirishdir.

4-bob. Iqtisodiy samaradorlik va tannarx solishtiruvlari

Poyabzal ishlab chiqarishda xom ashyo ulushi mahsulot tannarxining 45–55 foizini tashkil etadi. Shu bois, ishlab chiqarish uchun tanlanadigan materialning manbai korxonaning iqtisodiy samaradorligini bevosita belgilaydi.

Oʻzbekiston poyabzal korxonalarida oʻtkazilgan iqtisodiy tahlillar (2024-yil yakunlariga koʻra) quyidagi natijalarni koʻrsatdi:

Koʻrsatkichlar	Mahalliy xom ashyodan tayyorlangan poyabzal	Import xom ashyodan tayyorlangan poyabzal
Oʻrtacha tannarx (1 juft, soʻmda)	115 000	185 000
Sotuv narxi (1 juft, soʻmda)	160 000	280 000
Foyda marjasi (%)	39%	51%

Ishlab chiqarish sikli (kun)	4	6
Eksport ulushi (%)	20%	45%

Jadvaldan ko‘rinadiki, import xom ashyodan tayyorlangan poyabzalning tannarxi yuqoriroq bo‘lishiga qaramay, uning bozordagi sotuv narxi va eksport imkoniyati yuqoriligi sababli sof foyda ulushi katta. Shu bilan birga, mahalliy xom ashyolardan foydalanish ishlab chiqarish siklini tezlashtiradi, transport va bojxona xarajatlarini kamaytiradi hamda ichki bozorda raqobatbardosh narxni ta’minlaydi.

Buxoro, Toshkent va Andijon viloyatlaridagi yirik korxonalarda 2024-yilda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning 62 foizi mahalliy, 38 foizi esa import xom ashyolar asosida tayyorlangan. Natijada o‘rtacha eksport daromadi 18 million AQSh dollarini tashkil etdi.

Iqtisodiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, mahalliy xom ashyolardan foydalanish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi, biroq yuqori sifatli, brendli mahsulot ishlab chiqarish uchun import xom ashyolarning hissasi hozircha sezilarli. Shu bois, optimal yechim — 50:50 nisbatda kombinatsiyalash strategiyasidir.

5-bob. Ekologik va sifat jihatlar

Mahalliy xom ashyolarni qo‘llash ekologik barqarorlik va hududiy resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlaydi. Masalan, mahalliy charm ishlab chiqarish korxonalari chiqindilarni qayta ishlash tizimini joriy etmoqda, suvni tejash texnologiyalari (masalan, sirkulyar suv aylanish tizimi) keng qo‘llanilmoqda.

Ekologik farqlar:

Ko‘rsatkich	Mahalliy materiallar	Import materiallar
Transportdan chiqadigan CO ₂ (kg/tonna)	25–30	80–100
Qayta ishlash imkoniyati (%)	65–70	40–50
Biologik parchalanish darajasi (%)	55	30

Ekologik sertifikatlar mavjudligi	Milliy	Xalqaro (REACH, ISO14001)
-----------------------------------	--------	---------------------------

Mahalliy materiallar ekologik jihatdan afzal, chunki ularning transport masofasi qisqa, chiqindilari kam va qayta ishlash darajasi yuqori. Biroq, import materiallar xalqaro ekologik sertifikatlarga ega bo'lib, eksport bozorlari uchun muhim talablarni qondiradi.

Sifat jihatlari:

Import materiallar yuzasining silliqdori, rang turg'unligi va deformatsiyaga bardoshlilik bilan ajralib turadi. Shu sababli, brendli poyabzal ishlab chiqaruvchilari (masalan, "Art Leather Shoes", "UzStep", "Orient Style") eksportga mo'ljallangan mahsulotlarda xorijiy materiallardan foydalanmoqda.

Biroq, 2023-yildan boshlab "O'zcharmsanoat" uyushmasi tashabbusi bilan Toshkent, Farg'ona va Buxoro viloyatlarida sun'iy charm ishlab chiqarish bo'yicha yangi liniyalar ishga tushirildi. Bu esa import o'rnini bosish imkonini 2026-yilga borib 25–30 foizga oshirishni rejalashtiradi.

6-bob. Tahliliy jadval va amaliy misollar

Quyidagi jadvalda mahalliy va import xom ashyolarning asosiy afzalliklari va kamchiliklari umumiy tahlil tarzida keltirilgan:

Asosiy ko'rsatkich	Mahalliy xom ashyo	Import xom ashyo
Narx jihati	Arzon	Qimmat
Sifat darajasi	O'rtacha–yaxshi	Yuqori
Transport xarajati	Kam	Katta
Bozor talabi	Ichki bozor uchun mos	Eksport uchun afzal
Ekologik barqarorlik	Yuqori	O'rtacha
Texnologik moslashuvchanlik	Cheklangan	Keng
Qayta ishlash imkoniyati	Yuqori	O'rtacha
Brend mahsulotga mosligi	Cheklangan	Yuqori

Amaliy misol:

“Buxoro Charm Invest” korxonasida 2024-yilda 1 million juft erkaklar poyabzali ishlab chiqarilgan. Shundan: • 600 ming jufti mahalliy xom ashyolardan, • 400 ming jufti import materiallardan tayyorlangan.

Natijada, mahalliy xom ashyolardan tayyorlangan poyabzalning tannarxi 28 foiz past, lekin eksport ulushi atigi 18 foizni tashkil etdi. Import materiallardan tayyorlangan poyabzal esa yuqori narxda sotilgan, eksport ulushi 42 foizga yetgan.

Ushbu tahlil poyabzal sanoati uchun kombinatsion yondashuv — ya’ni, mahalliy va xorijiy xom ashyolardan oqilona ulushda foydalanish — eng maqbul strategiya ekanini ko’rsatadi.

7-bob. Muammolar va rivojlanish istiqbollari

O‘zbekiston charm–poyabzal sanoati so‘nggi yillarda jadal rivojlanayotgan bo‘lsa-da, xom ashyo ta’minoti, texnologik yangilanish va xalqaro standartlarga moslashuvda bir qator tizimli muammolar mavjud.

Asosiy muammolar:

1. Texnologik orqada qolish. Mahalliy charm va sun’iy materiallar ishlab chiqarishda ishlatilayotgan jihozlarning 30–40 foizi eskirgan. Bu sifat ko‘rsatkichlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

2. Kimyoviy xom ashyo yetishmovchiligi. Ba’zi yopishtiruvchi modda, bo‘yoq va polimer turlarini ishlab chiqarish uchun zarur komponentlar faqat import orqali olinadi.

3. Kadrlar malakasi yetarli emas. Zamonaviy ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarish, sifat nazorati, ekologik sertifikatsiya bo‘yicha malakali mutaxassislar yetarli emas.

4. Ilmiy-tadqiqot ishlari sust. Mahalliy polimer, charm va ekologik toza materiallarni ishlab chiqish bo‘yicha ilmiy bazalar yetarli darajada qo‘llab-quvvatlanmayapti.

5. Eksportdagi raqobat kuchli. Turkiya, Xitoy va Vetnamning arzon, lekin sifatli poyabzallari xalqaro bozorni egallab olgan.

Rivojlanish istiqbollari:

- 2025–2030-yillarda “O‘zcharmsanoat” uyushmasi tomonidan mahalliy xom ashyolarning ulushini 70 foizgacha oshirish maqsad qilingan.
- Buxoro, Navoiy, Andijon va Toshkent viloyatlarida polimer asosidagi sun’iy charm ishlab chiqarish klasterlari tashkil etilmoqda.
- “UzLeatherCluster” loyihasi doirasida charmni qayta ishlashning yopiq siklli ekologik texnologiyalari joriy etilmoqda.
- Raqamli ishlab chiqarish (Smart Factory) texnologiyalarini poyabzal korxonalariga tatbiq etish orqali ishlab chiqarish tannarxini 10–15 foizga kamaytirish rejalashtirilmoqda.
- Poyabzal dizayni va ergonomikasini xalqaro standartlarga moslashtirish orqali eksport hajmini 1,5 baravar oshirish istiqbollari mavjud.

Bu chora-tadbirlar poyabzal sanoatining barqaror rivojlanishini, import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni va xalqaro bozorlarda O‘zbekiston brendlarining raqobatbardoshligini ta’minlaydi.

8-bob. Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, poyabzal ishlab chiqarishda mahalliy va mahalliy bo‘lmagan xom ashyolardan foydalanish o‘rtasidagi farq kompleks va ko‘p omilli jarayondir. Mahalliy xom ashyolarning afzalligi — iqtisodiy tejamlilik, ekologik tozaligi va mustaqillikni kuchaytirishda; import xom ashyolarning ustunligi esa — yuqori sifat, texnologik rivojlanganlik va eksport imkoniyatlarida namoyon bo‘ladi.

Asosiy xulosalar:

1. Mahalliy xom ashyolar asosida ishlab chiqarilgan poyabzal mahsulotlari tannarxi 30 foizgacha arzon, lekin sifati xalqaro talablarga har doim mos emas.
2. Import xom ashyolardan tayyorlangan mahsulotlar yuqori sifatli, ammo tannarxi qimmat.
3. Optimal strategiya – kombinatsion yondashuv: ishlab chiqarishda 60% mahalliy, 40% import materiallardan foydalanish.
4. Mahalliy xom ashyolarning sifatini oshirish uchun zamonaviy charm qayta ishlash texnologiyalarini joriy etish zarur.

5. Polimer va yopishtiruvchi moddalarni ishlab chiqarish bo'yicha mahalliy kimyo sanoatini rivojlantirish sohaning importga qaramligini kamaytiradi.

6. Ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun chiqindilarni qayta ishlash tizimlari, suvni tejaydigan texnologiyalarni keng joriy etish lozim.

7. Ilmiy-tadqiqot institutlari, oliy ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish – innovatsion materiallar yaratish uchun muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son Farmoni.

2. "O'zcharmsanoat" uyushmasi 2024-yil yakuniy hisobot ma'lumotlari.

3. Rakhimov A.A., To'xtayev S.M. Charm va poyabzal texnologiyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2021.

4. World Footwear Yearbook 2023. – APICCAPS, Portugal, 2023.

5. European Leather Industry Report 2024. – Brussels, 2024.

6. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi: "Import o'rnini bosuvchi mahsulotlar dasturi", 2024.

7. Mamatqulov B.R. Yengil sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish yo'llari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.

8. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya qo'mitasi: "Charm ishlab chiqarish chiqindilarini qayta ishlash bo'yicha ekologik hisobot", 2023.